

BERÄTTELSE TILL LÄRARHANDLEDNING JÄRNÅLDERN

Varja

– den vandrande järnsmälterskan

Foto: Marie Lundgren, Norrbottensmusiken

I den här berättelsen får du följa med på en tidsresa tillbaka till järnåldern.
Det är en tid då gamla tekniker möter nya.
Människorna får uppleva mycket nytt under den här tiden
och ibland kan det säkert vara svårt att förstå vad som händer.
Aila och hennes två bröder, Björn och Kråke, får oväntat besök av en främling.
Vem är det? Kan det vara någon som är farlig?

Varja – den vandrande järnsmälterskan

1 – Öväntat besök

Aila slog en sten mot en annan, gång efter gång.
Små stenflisor föll av den ena stenen,
den sten som snart skulle bli en ny pilspets.
Det var en ganska vanlig dag i klanens läger,
förutom att matförrådet började sina.
Jakten hade inte varit lyckad den senast tiden.
Aila var stensmeden i familjen.
Hon satt och arbetade med stenar
som hon skulle forma till nya, vassa pilspetsar.
Det hade varit svårt att få tag på bra stenmaterial,
så nu arbetade hon koncentrerat med de få stenar hon hade kvar.
Det var viktigt att ingen sten sprack på fel sätt.

Hennes två bröder, Kråke och Björn, satt en bit ifrån.
De började bli otåliga.
– Aila, blir det några pilspetsar? ropade Björn.
– Ja, hur blir det? fortsatte Kråke.
Aila blängde irriterat på dem.
Hon tänkte för sig själv
att de mycket väl visste att stenarbete tog sin tid.
Hon var tvungen att vara försiktig med det stenmaterial hon hade.
Ett enda felslag skulle kunna förstöra hela pilspetsen.
– Maten är ju snart slut, klagade Björn.
– Jag är hungrig, fortsatte Kråke.

Nu kunde inte Aila hålla sig längre.
Hon reste sig upp och spände blicken i sina två bröder.
– Om inte ni två hade varit så bedrövtligt oförsiktiga under förra jakten,
så hade kanske pilspetsarna varit hela nu! sa hon irriterat.
Om ni verkligen är så hungriga,
så kan ni väl göra något annat än att sitta där och hänga.
Plocka bär, det är också mat!

Hon avbröt sig plötsligt när ett märkligt ljud hördes.
Alla tre reste sig hastigt och började spana omkring sig.
Vad var det för ljud?
Kanske en varg eller en björn eller något annat farligt?

Nu såg de någonting som rörde sig.
En lång skepnad skymtade borta vid träddungen.
Vad var det? Vem var det?

– Fred, hörde de skepnaden säga.
Det var definitivt en människa, det kunde de tydligt se.
Än så länge hade de inte sett något ansikte
eftersom det hängde en stor kåpa över huvudet på personen.
Aila och hennes bröder hade helt tappat talförmågan
och stod bara och stirrade med stora ögon.

Nu hördes rösten igen.
– Jag är en långväga vandrare och behöver en eld att vila vid.
– Jag hoppas att jag är välkommen.
Personen drog undan kåpan som skymde ansiktet.
Nu kunde de se att det var en lång kvinna med stora, vänliga ögon.
Aila, Björn och Kråke stirrade storögt på kvinnan framför sig.
Sen tittade de på varandra och pustade ut.
– Välkommen, du långväga främling, svarade Aila och började genast fnissa.
– Varför skrattar du? frågade främlingen.
– Ja, du får verkligen ursäkta oss, svarade Aila.
Men vi har inte haft besök här på väldigt lång tid,
så det är kanske inte så konstigt att vi blir lite konstiga.
Vi trodde nästan att du var en varg eller nåt.
– En varg? upprepade främlingen frågande.
Sen log hon stort.
– Jag är ingen varg, men jag heter faktiskt just Varja.

– Varja... Aila smakade på namnet,
sen log hon stort och fortsatte:
– Det här är mina två bröder, Björn och Kråke.
Hon pekade mot bröderna.
– Självt heter jag Aila och jag är stensmeden i vår klan.
– Jaha, vilket trevligt sammanträffande, svarade Varja.
För jag är ju faktiskt järnsmed!
Aila tittade frågande på Varja.
– Vad sa du att du var för något?
– Järnsmed, svarade Varja igen.
Alltså, jag är en järnsmltare. En vandrare järnsmlterska.
Jag vet hur man smälter stenar till järn.

2 – En blänkande yxa och en massa bruna stenar

– Järn? undrade Aila.

– Ja, järn. Att smida pilspetsar, knivar och verktyg av, förklarade Varja entusiastiskt.

Min far kunde det, han lärde mig redan när jag var en liten flicka.

Det känns som om jag alltid har kunnat det.

– Järn, sa Aila. Den stensorten har jag aldrig hört talas om.

Sen fortsatte Aila:

– Det ska jag säga dig Varja,

att nu har du kommit till en som redan kan – nämligen jag!

Ja, jag sa ju att jag är stensmeden i vår klan,

så mig behöver du inte lära någonting.

– Och jag har, precis som du, lärt mig allt av min far, avslutade Aila samtidigt som hon sträckte på ryggen.

Varja tittade vänligt på Aila och förklarade vidare:

– Så bra, då vet du ju ungefär vad det handlar om.

Men det här handlar om att förvandla stenar.

Har du hört talas om järnmalm?

Man kan hitta de stenarna i sjöar och myrar.

Aila började känna sig förnärmad.

Hon tänkte att Varja inte riktigt förstod att hon faktiskt var en erfaren stensmed.

Hon ville verkligen visa att hon minsann inte var någon nybörjare.

– Lyssna nu! utbrast hon. Klart att jag vet vad det handlar om!

Jag tillverkar ju pilspetsar, knivar, yxor och en massa annat.

Sååå... därför råkar jag veta ganska mycket om olika stenarter.

För att verkligen bevisa att hon kunde mycket om stenar började hon briljera med sina kunskaper:

– Till exempel kvarts är bra att göra skrapor och knivar med.

Skiffer blir tunna, vassa knivar eller pilspetsar.

Hon nickade menande och kände sig nöjd över allt hon visste.

– Och det allra bästa är, tillade hon,

är om man har tur att få tag på flinta.

Av flinta kan man göra väldigt vassa knivar.

Sen tystande hon plötsligt.

Tänk om den här vandraren

kom från något ställe där det fanns flinta i marken?

Hon visste att det brukade finnas flinta österut.
Tänk om Varja har med sig flinta, hann hon tänka
innan hon fortsatte babbla på i snabb takt:
– Vänta förresten, sa hon. Kommer du österifrån?
Utan att vänta på svar fortsatte hon:
– Ja, i så fall kanske du råkar ha med dig flinta?
Ifall du har det, så kan jag göra en vass kniv till dig.
På nolltid, lätt som en plätt!
Sen log hon stort och väntade på svar med en uppmanande blick.

Varja log vänligt innan hon svarade, på sitt lugna vis:
– Tack, vad snällt. Jag har ingen flinta med mig.
Efter att jag upptäckte järnet behöver jag inte längre någon flinta.
Ingen annan sten heller, för den delen.
– Ja, ursäktade hon sig,
jag menar inte att det är dåligt med kvarts och flinta och andra stenar.
Ni måste nog se själva för att förstå vad jag menar... Vänta lite!
Varja grävde i sin skinnväska.
Aila och bröderna sträckte på halsarna
för att se vad hon skulle visa.
Varsamt lyfte Varja upp en yxa.
Yxbladet var skinande blankt och såg ut att ha en egg
som var vassare än de någonsin sett på yxa.
– Oj, utbrast Aila, vad den glänser!

Varja höll upp yxan så att de andra skulle se den ordentligt.
– Ni förstår, sa hon, vissa stenar går ju lätt sönder.
Men inte järnet. Järn går nästan aldrig sönder.
Järn är väldigt starkt och hållbart. Jag ska visa er.

Hon hämtade ett vedträ
och därefter höjde hon yxan demonstrativt.
Sedan svingade hon yxan
och vedträet delades i mitten med ett skarpt snitt.
Nu trodde Aila och bröderna knappt sina ögon.
Det här sortens sten hade de aldrig sett tidigare!

Aila tittade drömmande ut över kullarna och tänkte högt:
– Jag har aldrig hittat sådana där blanka, hårda stenar någonstans.
Ändå har jag letat sten nästan överallt.
Och här omkring är det helt hopplöst!

Det finns förstås en massa sten i sjön.
Ja, det brukar fastna små, bruna stenar i våra fiskenät ibland.
Fast de stenarna är totalt värdelösa.
Jag har provat göra verktyg av dem,
men det är omöjligt!
De smulas bara sönder, de är alldeles för mjuka.

Varja stannade upp mitt i rörelsen
och nu stod hon och lyssnade uppmärksamt på vad Aila pratade om.
– Vad sa du? Bruna stenar? I sjön?
Varja verkade med ens väldigt ivrig.
Kan du visa mig var den där sjön som du pratar om ligger?
Aila tittade förvånat på Varja.
– Vill du till sjön? frågade hon förvånat.
Sen skrattade hon till och fortsatte:
– Ja såklart, du vill väl tvätta av dig resdammet.
– Nej, svarade Varja, jag vill gärna se de bruna stenarna som du pratar om.
Aila skakade på huvudet samtidigt som hon log mot Varja.
– De är ingenting att se, de stenarna är värdelösa.
Men visst, om du vill se sjön kan jag visa vägen.
– Vi kan gå nu på en gång, sa hon,
medan hon skuttade i väg och vinkade med sig Varja.

När Aila och Varja hade promenerat en bit efter stigen
som ledde mot sjön,
skymtade ett glittrande blått vatten bakom en kulle.
– Ser du, där är sjön, pekade Aila
medan hon skyndade på de sista stegen.
– Visst är det en vacker plats?
Här kan man bada, tvätta sig och fiska om man vill.
Varja nickade och spanade ut över vattnet.
Sen böjde hon sig ner
och plockade upp några bruna stenklumpar från strandkanten.
– Ja, se där, skrattade Aila. Du hittade de bruna stenarna på en gång.
Det finns massor av dem.
Det är bara synd att det inte var sådana där hårda,
blanka stenar som du har hittat.
Varja höll fram händerna som hon fyllt med de bruna, små stenarna.
Hon skrattade och utbrast:
– Aila, det här är järn! Det här är järnmalm!

3 – Förvandla stenar till järn

Nu verkar Varja allt lite snurrig,
tänkte Aila för sig själv.
De här stenarna var ju långt ifrån samma stensort
som den glänsande yxa var gjord av.
– Men du, sa hon och skrattade till,
det ser du väl att det inte är samma sak.
Din yxa glänser ju som solen själv,
och de här stenarna är ju tvärtom. Bruna och smutsiga.

Varja försökte få Aila att förstå:
– Det här kommer att bli järn. Det här är själva början.
Förstår du inte? Man omvandlar dem bara.
Aila mulnade ihop.
– Det är väl klart att jag förstår.
Är det någon som kan allt om olika stensorter
så är det väl ändå jag!
Jag har försökt göra verktyg av de där stenarna, och jag vet.
Det går inte! Jag är faktiskt stensmed!
Varja sänkte rösten och sa lugnt och tydligt:
– Och jag är järnsmed.
Kom Aila, vi måste skynda oss tillbaka och visa de andra.

Varja småsprang tillbaka till lägret
med de bruna stenarna i händerna.
Hon märkte inte att Aila muttrade och surade bakom henne.
Aila pratade högt för sig själv:
– Tror hon att hon kan lura mig, så tror hon fel.
Nu har hon gett sig på fel person.
Förvandla stenar? Så dumt!
Som om hon vore en trollkarl. Nä, mig lurar hon inte!

Väl framme var Varja var upprymd
och höll högtidligt upp de bruna stenarna framför Björn och Kråke.
– Titta! Vi hittade dem vid sjön!
Och det finns helt säkert ännu mer om vi letar.
Det är jag nästan säker på.

Björn och Kråke tittade misstroget på Varja.
De förstod inte vad som var så märkvärdigt.
– Fula, bruna stenar, svarade de samtidigt.
Aila har sagt att det där är dåliga stenar, fortsatte Björn och Kråke.

– De går inte att använda till någonting. Det har hon sagt.
Varja böjde sig allvarligt fram mot dem.
– Än så länge, ja. Men av de här stenarna kan man göra JÄRN.
Kom, jag ska visa er, fortsatte hon ivrigt.
Jag tänker lära er allt jag kan!
Björn och Kråke började nu bli riktigt intresserade.
Det verkade ju riktigt spännande,
det som Varja pratade om.
Som ett riktigt trolleri. Att förvandla bruna stenar till järn.
Självklart ville de lära sig det.
– Jaa, visa oss, jublade de båda.

Varja började förklara.
– Först måste vi hugga ved. Den ska vi använda för att tillverka kol.
Det går inte att få upp tillräckligt hög värme med enbart ved.
Och vi måste fiska upp mer järnmalm ur sjön. Massor!
Och sedan rosta malmen. Och en ugn, såklart!
Ugnen måste ju också byggas.
Först stora platta stenar längst ner.
Sen måste vi hitta lera att bygga skorstenen av.
Ugnen måste bli lagom hög och lagom bred.
Först efter det, är det dags!
Då ska vi värma ugnen. Riktigt varmt måste det vara.
Sen ska vi varva kol och malm och kol och malm i många lager.
Där ska allt smälta.

Björn och Kråke skrattade och jublade.
Tänk att de skulle få var med om något så spännande.
Att smälta järn! Det lät ju som rena rama magin!
– Nu blir det järn, nu blir det järn, nu blir det järn,
sjöng de glatt tillsammans.
Precis när bröderna skuttade omkring och sjöng som bäst,
dök Aila upp.
Hon ställde sig en bit bort ifrån de andra
och blängde på dem med armarna i kors.
Plötsligt ropade hon ilsket till bröderna:
– Björn! Kråke! Jag behöver prata lite med er. Nu!
Bröderna stannade upp och tittade förvånat på Aila.
De muttrade lite,
men följde efter henne för att höra vad hon ville säga.
De förstod ingenting,
men kunde se att hon verkade vara arg.

4 – Aila blir arg

– Fattar ni inte att hon luras,
sa hon direkt när de kommit ur synhåll för Varja.
– Vadå luras? frågade Björn.
– Nä, det tror inte jag,
jag tror att hon vill hjälpa oss, fortsatte Kråke.
Hon vill göra en massa pilspetsar, knivar och verktyg till oss.
Aila blev ännu buttrare.
– Det är väl ändå jag som är stensmeden här.
Hon ska inte tro att hon bara kan komma hit och ta över mitt jobb.
Det är väl ändå jag som är bäst på att smida i sten, eller hur!?
Hon tittade uppmanande på bröderna.
– Ja, såklart är det ju du som är bäst på det,
hummade bröderna skamset.
– Just det, förklarade Aila.
Men då så. Förstår ni inte att hon luras? Hon vill bara att vi ska tro på det där.
Hon vill säkert ta över vår boplats!
Snart kommer väl resten av hennes familj hit och så driver de i väg oss härifrån.
Vart ska vi ta vägen då, tänkte ni?
Det här börjar kännas osäkert! Farligt!
Vi måste få henne att vandra i väg.
Hon måste härifrån, om ni frågar mig! INNAN det händer något!

Björn och Kråke nickade allvarligt:
– Du har kanske rätt, men vad ska vi göra då?
– Vi ska få henne att vandra i väg härifrån,
svarade Aila med bestämd ton.
De föreställde sig olika faror med att ha en främling på besök.
Efter att ha gått igenom olika tänkbara sätt att bli av med Varja
bestämde de sig för att inte låtsas om henne.
På så vis skulle hon säkert själv förstå
att hon inte var välkommen hos dem.
Planen var enkel men genial!

Varja anade inte alls vad som var på gång.
Just nu var hon bara lycklig över att ha hittat de bruna stenarna,
material till järn.
– Tänk, så fint ni har det här, ropade hon glatt till de andra
som hade ställt sig en bit bort.
En kulle, fin skog omkring och en liten sjö.
Här finns ju allt. Allt som behövs för att smälta järn.

– Skogen ger ved, veden ger kol,
myren och sjön innehåller malm, sa Varja.
Aila, jag ska lära dig allt jag kan om att smälta järn!
Du kommer aldrig mer att behöva knacka stenverktyg.

Aila och hennes bröder svarade inte.
De var helt tysta och vände sig åt andra hållet.
De låtsades inte höra henne.
Trots att ingen av det tre svarade fortsatte Varja med arbetet.
Hon bar stenar, placerade ut dem och arbetade vidare
utan att säga något mer.
Aila sneglade lite åt Varjas håll,
men vågade inte titta ordentligt.

Efter ett tag började hon ändå bli lite nyfiken.

– Vad gör hon? viskade Aila till slut.
– Hon bygger något, svarade Björn.
Aila ryckte på axlarna, medan hon sa:
– Vi bryr oss inte om det.
Nu var det Kråkes tur att ta till orda.
– Jag tror ändå hon faktiskt menar väl, sa han.
– Det tror INTE jag, svarade Aila lite surt.

– Vad tysta ni blev, ropade plötsligt Varja.
– Skulle ni kunna hjälpa mig lite? Man måste hjälpas åt,
det brukar bli bäst då.
– Va... jo... eh, stammade Björn och Kråke.
Aila, däremot, tittade skarpt på Varja.
Hon tänkte minsann inte låta denna främling få ta över.
Tänk om de andra skulle börja tycka att Varja var bättre än vad hon var.
– Nä, det kan vi tyvärr inte! svarade hon bara.
– Varför inte? undrade Varja oförstående.
Aila visste inte riktigt vad hon skulle svara.
Hon vände sig till de andra igen:
– Hon verkar ju inte fatta att vi inte är intresserade av henne!
Vi måste göra det på något annat sätt.
Vi måste säga till på skarpen!

– Kom igen, vi binder fast henne vid ett träd!
befallde hon sina vänner.
Både Björn och Kråke tvekade,
men de gjorde ändå snällt som Aila bad dem om.

Nu omringade de Varja där hon stod.
Alla tre med sina spjut höjda.
Varja tittade förskräckt på dem. Nu förstod hon verkligen ingenting.
Hade hon förargat dem på något sätt? Hade hon sagt något dumt?
Det enda hon förstod var att de verkade vara arga på henne.
– Snälla, jag vill er inget ont, snyftade hon.
Jag ville bara visa er hur man gör järn. Snälla släpp mig!
De lyssnade inte.
De hjälptes åt att föra henne mot ett träd,
och sedan surrade de fast henne noggrannt vid trädet.
Nu skulle hon inte kunna ta sig någonstans.

När de var klara satte de sig ner runt elden en bit ifrån.
De började äta lite av den mat de hade.
Kråke började skära upp lite mer kött,
men rätt som det var ropade han till:
– Åh nej, nu gick den här kniven också sönder.
Aila, nu måste du sätta fart med att tillverka nya knivar.
Nu är det verkligen akut.
– Sluta tjata nu, svarade Aila.
Jag har ju sagt att ni ska vara rädda om verktygen.

Nu försökte Varja komma till tals igen.
– Jag kan hjälpa till, sa hon.
Ni får låna min kniv, jag har den i min väska där borta.

Aila tittade forskande på Varja,
vände sitt huvud mot de andra
och därefter tittade de allihop på Varjas skinnväska
som låg en bit bort.
Till slut nickade de menande mot varandra
och Aila tog några tveksamma steg mot Varja.
Det var en chansning,
men det kunde det kanske vara värt.
Medan Aila lösgjorde Varja sneglade hon på skinnväskan.
Där fanns en kniv. Som de skulle få låna.

5 – Ny kunskap och nya vänner

Varja skyndade sig mot skinnväskan.

Plockade upp kniven och räckte den genast till Aila, och sa:

– Här, ta den! Skär i köttet nu. Prova!

Aila tog kniven och började skära i köttet.

Hon förvånades över hur vass den var
och hur lätt det gick att skära i köttet.

– Så, den här kniven är gjord av det där du kallar järn?

– Ja, svarade Varja.

Och ni har ju järnmalm i sjön,

så att ni kan göra järn och få egna vassa vapen och knivar.

Du skulle inte behöva göra nya hela tiden om ni gör det i järn.

En järnkniv går inte sönder så lätt. Låt mig få hjälpa till!

Man måste omvandla de här bruna stenarna – alltså malmen.

De där malmstenarna behöver massor av värme, riktig hetta.

Först då blir det hårt.

Varja förklarade nu ingående om allt som behövde göras.

Först av allt skulle de bygga en järnsmältningugn tillsammans.

För att bygga en ugn behövdes stora platta stenar och en massa lera.

– Det här kommer att ta lång tid, sa hon till de andra.

Orkar ni? frågade hon sen.

– Klart vi orkar, svarade de andra i kör.

Nu vill vi lära oss att göra järn.

Tiden gick och dagarna fylldes av arbete.

Det var många olika moment skulle genomföras.

Ibland var de trötta,

och de dagarna passade bra som vilodagar.

På vilodagarna satt de vid elden

och berättade historier för varandra.

En del historier var spännande

och andra var så roliga så de nästan höll på att kissa på sig av skratt.

Det var historier som de hade hört berättas av andra.

Ibland var det lustiga händelser

som någon av dem hade varit med om.

Ju mer de berättade och pratade med varandra,

desto mer lärde de känna varandra.

När ett helt år på boplatsen hade gått,

hade Varja nästan blivit som en ny familjemedlem.

Hon tyckte mycket om sina nya vänner Aila, Kråke och Björn.

Och de tyckte om henne.

En vacker dag var det äntligen dags att smälta det första järnet.
Aila skulle nu bli järnsmältare, inte bara stenknackare.
Hon tyckte att det var väldigt spännande.
När den första järnklumpen plockades ut ur ugnen,
med hjälp av en tång i järn, höll alla andan.
Aila var koncentrerad och samtidigt väldigt ivrig.

– Var försiktig nu, sa Varja vänligt.
Järnklumpen är väldigt het.
Nu glöder den precis som solen själv,
och när den kallnar blir den svart.
Senare kommer den att bli glänsande,
det blir den först när du börjar smida järnet.

Aila höll ögonen på den glödande järnklumpen.
Den såg verkligen ut som solen själv,
precis som Varja hade sagt.
Äntligen började det vara dags att få tillverka knivar i järn.
Efter ett helt år av arbete och väntan
skulle Aila äntligen få smida en egen järnkniv.

– Man värmer järnet om och om igen, förklarade Varja.
På så vis kan man slå och forma järnet till knivar, pilspetsar, yxor.
Vad som helst!

Nu visade Varja hur järnet kunde formas.
Aila lyssnade intresserat och ville sedan prova själv.
Hon hamrade och slog på järnet.
– Nu kan du värma din kniv i glöden ännu en gång, sa Varja efter en stund.
– Va? Ska vi värma järnet en gång till? frågade Aila.
Vi har ju redan värmt det två gånger!
– Ja, jag sa ju det, svarade Varja glatt.
Flera lager i olika temperaturer.
Då blir järnet segt och hårt, så att det inte går sönder så lätt.

När Aila äntligen höll upp den första kniven var hon lycklig.
En blänkande vass kniv, av en konstig brun sten.
Det hade varit ett hårt arbete,
men det var faktiskt lite magiskt.
– Det var väldigt bra att ni till slut ville lyssna på mig, sa Varja lättad.
– Och det var väldigt bra att du inte blev arg på oss
när vi ville bli av med dig, svarade Aila och log.

Sen fortsatte hon:

– Visst vill du stanna kvar här hos oss? Du behövs här.

– Klart jag stannar! Ett tag i alla fall.

Jag vill ju verkligen se att ni klarar av att smälta järn på egen hand.

Och allt det tar tid.

Man lär sig inte på en sekund precis.

Varja stannade på boplatsen i fyra somrar och fyra vintrar.

Hon såg till att de lärde sig att hålla reda på när veden skulle huggas, när träet skulle kolas och när malmen skulle plockas.

Hon lärde dem att bygga ugnar,

och att reparera ugnarna när de gick sönder.

Hon lärde dem allt om järn.

När hon slutligen bestämde sig för att vandra vidare, hade många människor från andra platser runt omkring hört talas om det nya materialet.

De kom också vandrande till Ailas och hennes bröders boplatser.

De ville byta till sig de nya, vassa pilspetsarna, de hållbara knivarna och de starka yxbladen som alla var gjorda av järn.

Ingenting var sig längre likt,

förutom de fina stenverktygen. De var sig lika.

Många ville fortfarande ha nya pilspetsar i sten.

Och det gjorde Aila gärna åt dem. De behövdes fortfarande.

Det gick mycket snabbare att tillverka dem, även om de inte var lika hållbara.

Tänk om Aila och hennes bröder hade anat

hur mycket som skulle förändras den dagen då Varja kom vandrande.

Det var många saker som plötsligt hade blivit mycket enklare med yxor och vassa knivar i järn.

Varja hade kommit vandrande med ny kunskap.

När hon kom var hon en främling.

Nu var Aila och Varja vänner för livet.